

Dailininkas Vilniaus miesto teatre

Helmutas Šabasevičius

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08105 Vilnius, Lietuva*

Straipsnyje apžvelgiamas XIX a. Vilniaus teatro spektaklių vaizdas išryškinant dailininkų kuriamų scenovaizdžių kaitą, aptariant dailininkų, dirbusių teatrui, kūrybos bruožus bei įvertinant jų vietą XIX a. teatro kultūroje.

Raktažodžiai: teatras, scenografija, klasicizmas, romantizmas, simbolizmas

Nors scenografija XIX a. teatre nebuvo labai reikšminga, vis dėlto drauge su Lietuvos kultūroje įsitvirtinančiu romantizmu palaipsniui besirutuliojantis vaizdinis mąstymas į teatrą skatino žiūrėti ne tik kaip į intelektualios informacijos šaltinį, bet ir kaip į reginį, kuriame vis didesnę vietą užėmė spektaklio kūrėjų – taigi ir dailininkų – kuriamas vaizdas bei jo sudedamosios dalys: dekoracijos, kostiumai, scenos technika.

XIX a. išvakarėse susiformavo naujos tradicinių scenos veikalų žanrų atmainos – *opera serio*, *drama a grand spectacle*, reikalaujančios atidžiau sceniškai jas apipavidalinti, todėl teatro dekoracijų vaidmuo gerokai išaugo, jos tapo visateisiu spektaklio elementu. 1808 m. išleistame „Teatriniam žodyne“ pabrėžiamas dekoracijų vaidmuo: „Padoriuose teatruose nuširdžiai stengiamasi žiūrovams dekoracijomis suteikti kuo tikslesnę iliuziją. Žinoma, kad pjesės, kuriose yra kaita ir daug dekoracijų, nors ir menkesnio turinio, surenka kur kas daugiau žiūrovų nei komedija ar tragedija, visus veiksmus vienoje vietoje vaidinama“¹.

Teatro kaip reginio sampratą liudija ir 1827 m. kovo 31 d. surengtas Vilniaus teatro mašinisto Antonio Skurewicziaus benefisas ir ta proga išleistas jo „Kreipimasis į garbiąją publiką“. Jame teigiama, kad mašinistas „nėra tuščia vieta“ – jis privalo pasižymėti dideliu talentu ir išmanymu, privalo būti sceninio veikalo spyruokle. „Kas gi kitas pasaulyje taip sugebėtų bjaurius griuvėsius paversti gražiausiomis apylinkėmis, dieną pakeisti naktimi ir atvirkščiai. Vienas rankos judesys – ir jau (žmogus) padebesiuose [...] Stato drąsiai žingsnį – aš pasuku mašiną, ir (jis) dingsta tarsi burbulas ant vandens“, – rašoma apie scenos technika kuriamus spektaklio vaizdų efektus².

Pirmieji profesionalūs vaidinimai Vilniuje pradėti rengti Oskierkų rūmuose Vilniaus gatvėje, kur Wojcechas Bogusławskis 1785 m. įrengė teatro salę. Ji buvo antrame aukšte, virš įvažiavimo vartų, žiūrovams buvo skirtos dvi ložių eilės ir galerija. 1786–1789 m. W. Bogusławskis pastatė 12 itališkų operų, kurias pats išvertė. Jų pastatymas trupės vadovui ne-

mažai kainavo. Pasak vieno tuometinio žiūrovo, teatras turėjo „keliolika dekoracijų“³. Galima spėlioti, kad jų reikalais rūpinosi pats W. Bogusławskis – savo dienoraštyje 1788 m. rašė turėjęs garderobo ir dekoracijų už 20 000 zlotų⁴, kuris, W. Bogusławskiui išvykus, liko Vilniuje⁵.

Po kelerių metų Vilniuje savo trupę suorganizavusiam Dominykui Morawskiui, kuris nuo 1796 m. rengė spektaklius greta Oskierkų esančiuose Radvilų rūmuose, dekoracijas kūrė žinomas XVIII a. paskutiniojo ketvirčio tapytojas Konstantinas Otosielskis. Šio dailininko nutapyta uždanga, vaizduojanti besimaudančią Dianą, buvo įsigyta iš Sapiegų dvaro Derečine⁶.

1804 m. Vilniuje apsigyveno savo darbais Varšuvoje pagarsėjęs Vilniaus universiteto Tapybos ir piešimo katedros profesorius Pranciškaus Smuglevičiaus brolis Antanas Smuglevičius. Varšuvoje teatrui jis dirbo nuo 1793 m., o Vilniuje sukūrė dekoracijas Antonio Salieri operai „Aksūras, Ormusų karalius“, kuri, pasak liudininkų, buvo apipavidalinta ypač prašmatniai, su rytietiškais elementais⁷, taip pat „Palmirai“ – „didelei operai su rečitatyvais“⁸. Lietuvos muziejuose išlikę du A. Smuglevičiui priskiriami dekoracijų eskizai. Vienas jų vaizduoja viduramžių salę ir neturi aiškių kažkokio stiliaus (nei atlikimo, nei vaizdavimo požiūriu) bruožų, vargu ar remiasi kokiais nors architektūriniais įspūdžiais ar tyrinėjimais – veikiau tai laisva, fantastinė viduramžių architektūros variacija. Antroji dekoracija yra skirta W. A. Mozarto operai „Užburtoji fleita“. Jos fantastiškumas taip pat paklūsta griežtoms architektūrinėms, nors ir ne visai įprastoms formoms, atskiri eskizo elementai giminingi to paties pavadinimo operos, pastatytos Varšuvoje, scenovaizdžiams.

Nemažai laiko teatrui atidavė Vilniaus universiteto Tapybos ir piešimo katedros profesorius Jonas Rustemas, kūręs ne tik scenovaizdžius, bet ir projektus teatralizuotų švenčių dekoracijoms: 1801 m. spalio mėnesį caro Aleksandro I gimtadienio proga įrengtuose triumfo vartuose buvo pakabintas J. Rustemo nutapytas transparentas, vaizduojantis moterį, vaini-

kuojančią laurų ir granatų lapų bei vaisių girlianda imperatoriaus biustą, virš kurio sklando šlovės genijus⁹.

J. Rustemas bendradarbiavo su Vilniaus universiteto profesoriumi Juozapu Franku bei jo žmona – garsia dainininke Kristina Gerhardi-Frank, kurie Vilniuje pastatė keletą memuarinėje literatūroje plačiai aprašytų spektaklių. J. Rustemas sukūrė 1810 m. viduryje J. Franko režisuotos Zingarelli operos „Romeo ir Julija“¹⁰ dekoracijas; 1815 m. Labdarybės draugija, J. Rustemo padedama, parengė spektaklį pagal Jeano Racine'o „Fedrą“ – tapybos profesorius šiam spektakliui sumanė dekoracijas ir kostiumus, taip pat trečiajame veiksme sukomponeavo gyvąjį paveikslą¹¹; 1817 m. rugsėjį nutapė dekoracijas Jono Chodzko sumanytam gyvajam paveikslui, skirtam caro karūnacijos metinėms pažymėti¹². 1823 m. balandžio 10 d. po mėgėjų surengto spektaklio buvo parodytas J. Rustemo sukomponeuotų dviejų paveikslų ciklas pagal Voltaire'o tragediją „Semiramidė“¹³, o po poros metų plačiai nuskambėjo jo sukurtas gyvųjų paveikslų spektaklis „Armida“, kuriam dekoracijas sumanė ir sukūrė J. Rustemo mokinys Juozapas Hiliaras Glovackis¹⁴. Ir vėliau J. Rustemas talkino Vilniaus teatrui – 1827 m. kovo 25 d. „Kurjer Litewski“ paskelbė apie spektaklį „Orfėjas ir Euridikė“, kuriame žadamas naujas pragaro vaizdas, tapytas J. Rustemo¹⁵.

Dailininkų pavardės pasirodydavo ir kitose to meto Vilniaus teatro afišose: 1827 m. kovo 17 d. afišoje minimas Rossini operai „Tankredas“ skirtas Afrikos vaizdas, „tapytas p. Glovackio, žinomo Lietuvoje tapytojo“¹⁶. Tai, kad scenovaizdžio ir dekoracijų vaidmuo kuriant ir vertinant spektaklį nuolat augo, liudija ir afišose kaip tam tikras reklaminis masalas pateikiama informacija apie naujas dekoracijas: 1827 m. balandį į operą „Undinė“ žiūrovai buvo viliojami „nauja didele transparentine dekoracija, kurioje vaizduojami povandeniniai rūmai“; pabrėžiama, kad aktoriai vaidins su naujais drabužiais, o spektaklis baigsis fejerverku¹⁷.

XIX a. viduryje Vilniaus miesto teatrui dirbo Vilniaus universiteto ir J. Rustemo mokinys Marcelinas Januševičius – jo ryšiai su teatru truko iki 1855 metų. Po Torquato Tasso operetės „Mano senelės papūgos“ (1827 m. sausio 20 d.) jis sukomponeavo gyvuosius paveikslius pagal to paties autoriaus „Išlaisvintąją Jeruzalę“¹⁸; po keliolikos metų, 1842-aisiais, Kazanės padegėliams paremti skyrė „miminius paveikslius“ – „Možė“ ir „Priamas Achilo palapinėje“; Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje yra išlikęs sąsiuvinis su šių paveikslų aprašymu bei kostiumų eskizais.

Nemažai Vilniaus teatrui kūrė garsus Lietuvos peizažistas Vincentas Dmachauskas – šią jo veiklos sritį labai susižavėjęs 1862 m. aprašė dailininko bičiulis Wladislawas Syrokomla jam skirtame nekrologe. Ypač gerai įvertintas V. Dmachauskos nutapytas miškas Stanislawo Moniuszko operai „Halka“, grotas, jūra, go-

tininė salė ir bažnyčia Gaetano Donizetti „Favoriti“, spalvotomis lempomis apšviestas sodas Gioachino Rossini „Italei Alžyre“. V. Syrokomla itin jausmingai aprašė romantiškai apšviestą sodą: „Kai, atsiskleidus „Italės“ uždangai, nustebusi publika pamatė tą sodą, taip susižavėjo ir užsimiršo, kad griausmingais plojimais apdovanojo dekoratorių. Tai buvo naujiena Vilniuje [...] Bet paprotys įsitvirtino, ir po to kelis kartus kiti tapytojai dekoratoriai teatre buvo kviečiami į sceną [...] Puikus šviesų iliuzijos išmnymas ir didžiausias matematinės perspektyvos tikslumas teikdavo jo sumanytiems kulisams sunkiai apsakomo žavesio“¹⁹.

Tapytojas Albertas Žametas Vilniaus miesto teatre dirbo nuo XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos. 1860 m. vasario 4 d. afišoje A. Žametas minimas kaip naujų Edwardo Odyńieco dramos „Barbora Radvilaitė“ dekoracijų autorius: į premjerą teatras kvietė viliodamas „nauja akademiko A. Žameto dekoracija – Vilniaus aikšte su senąja Katedra, Aukštutine ir Žemutine pilimi“. „Prologe – puiki mūsų dailininko A. Žameto dekoracija [...] Žiūrovai buvo sužavėti ir keletą kartų kvietė kilnųjį menininką, nebe pirmą kartą jau be atpildo aukojantį savo brangų laiką publikos malonumams“, – po spektaklio premjeros rašyta Vilniaus spaudoje²⁰. Nuo 1863-ųjų A. Žametas reguliariai dirbo teatrui. 1865 m. sausio 22 d. dienraščio „Vilenskij Vestnik“ numeris pateikė V. Bellini operos „Norma“ recenziją ir pažymėjo, kad A. Žameto dekoracijos, ypač IV veiksmo, „tiesiog nuostabios“²¹. Afišose minimos A. Žameto dekoracijos „Sofijai“, „Kostromos miškams“, „Adrienai Lecouvreur“, „Didvyrei, arba už ko eisi, tą ir rasi“, „Kremniuvui, rusų kareiviui“, „Kromvelio mirčiai“, „Visi mes trokštame meilės“, „Markitantei, arba Poltavos mūšiu“, „Uždraustam vaisiui“, F. Schillerio „Plėšikams“, Offenbacho „Venecijos Dožui“²².

Reikšmingi teatro dailės istorijos faktai – A. Žameto ir miesto teatro vadovybės sutartys, aiškiai apibrėžiančios dailininko vietą tuometiniame teatre bei jo funkcijas kuriant spektaklį: dailininkas privalėjo rūpintis uždangų, kulisų atnaujinimu, gaminti naujas dekoracijas pagal turinį, kontroliuoti naujų dekoracijų gaminimą, prižiūrėti, kad prieš spektaklį dekoracijos būtų teisingai pastatomos, sekti jų kaitą ir apšvietimą, rūpintis, kad dėl dekoracijų kaitos neužsistėtų antraktai²³.

A. Žameto mirtis 1876 m. nutraukė giją, kuri Vilniaus teatro tradiciją siejo su Vilniaus meno mokykla ir vietine menine tradicija. Mirus A. Žametui, teatrui kartais talkindavo tapytojas ir fotografas Aleksandras Štrausas, dirbti teatrui pradėjęs dar 1860 m. – Carlo Marios von Weberio operos „Laisvasis šaulys“ premjera įvyko su „naujais A. Štrauso kostiumais ir dekoracijomis: 1. Atviros vietos kraštovaizdis dienos apšvietime; 2. Niūri ola tarp uolų, vijokliais apraizgytų – mėnesienoj; 3. Snaudžiantis miškas – dienos šviesoje“²⁴. A. Štrausas nutapė ir ketvir-

to veiksmo dekoraciją S. Moniuszkos „Halkai“, be kupiūrų parodytai taip pat 1860 m.²⁵. Jau gerokai vėliau A. Štrausas sukūrė dekoracijas F. Zuppe's operetei „Fatinica“²⁶, „Fregatos „Medūza“ žuvimui“ (jo tapytos dekoracijos prologui („Jūrų mūšis“), I veiksmui („Fregata „Medūza““), III veiksmui („Laivo sudužimas“) bei IV veiksmui („Plaustas“))²⁷.

XX a. pirmajame dešimtmetyje Vilniuje dirbo dvi ryškios asmenybės – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir Ferdynandas Ruszczycas. M. K. Čiurlionio teatrinė kūryba liko tik eskizuose – 1909 m. kompozitorius pradėjo operą „Jūratė“ bei nupiešė kelis moderno stiliškos broožų turinčius eskizus scenovaizdžiams, tačiau liga neleido pabaigti užsimotų darbų. Gerokai daugiau Vilniaus teatrinei kūrybai davė 1908 m. iš Krokuvos į Vilnių atvykęs F. Ruszczycas. Nunos Młodziejowskos vadovaujamo teatro spektaklių (o ir visos pirmojo XX a. dešimtmečio Lietuvos) kontekste ypač išsiskyrė Juliusz Słowackio „Lila Veneda“, kurią pastatė ir dekoracijas bei kostiumus sukūrė F. Ruszczycas. Spektaklio premjera įvyko 1909 m. gegužės 30 d.; jo sėkmė daugiausia susijusi su naujovišku ir kūrybišku dailininko požiūriu į teatrą²⁸. Vilniaus teatralai iškart įvertino F. Ruszczycos scenovaizdžių naujumą: „Pirmą kartą, Vilniuje atkūrus lenkų teatrą, scenoje pasirodė dekoracijos ir kostiumai, neturintys nieko bendra su įprastais šablonais ir nestilingo skuduryno pavyzdžiais“²⁹, o dailininko sumanymas buvo įvertintas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios teatro reformatorių Gordono Craige'o, Vsevolodo Mejerholdo, Konstantino Stanislavskio kūrybos kontekste³⁰.

1911 m. vasario mėnesį F. Ruszczycas pradėjo dviejų dalių poetinį ciklą „Vilniaus vakarai“ – surežisavo 8 dalių gyvųjų paveikslų vakarą pagal anglų dailininkų preraphaelitų kūrinius, pavadintą „Sapnai apie grožį“³¹, kuriam pats parašė simbolistinio stiliaus rečitatyvą (grojant muzikai jį skaitė aktorius Julijus Osterwa).

1913 m. sausio 13 d. Lukiškių aikštėje esančiose cirko patalpose F. Ruszczycas surežisavo poezijos vakarą iš trijų paveikslų³²: „Ižanga į Dieviškąją komediją“, „Apie ką čia mąstyti ant Paryžiaus tilto“, Stanislawo Wyspianskio „Varšuvietė“³³.

Daugiau nei šimtą metų Vilniaus teatrui dirbę dailininkai savo kūryboje atspindėjo beveik visas dailės istorijoje pastebimas stilistines tendencijas: klasicizmo elementų galima išvystyti A. Smuglevičiaus, J. Rustemo dekoracijose, J. H. Glovackis, M. Januševičius, V. Dmachauskas kūrė romantizmui artimą spektaklių vaidą, A. Žametas ir A. Štrausas greta vėlyvojo romantizmo principų naudojo ir realistinius broožus, o XX a. pirmajame dešimtmetyje Vilniuje kūręs F. Ruszczycas teatrinei miesto kultūrai suteikė įtaigų, susipynusių simbolizmo ir modernizmo tendencijomis pagrįstą sceninį pavidalą.

Nuorodos

- ¹ B. Krol-Kaczorowska, *Teatr dawnej Polski. Budynki, dekoracje, kostiumy*, Warszawa, 1971.
- ² Pažodinis vertimas iš lenkų kalbos, *Teatro, muzikos ir kino muziejus*, Lenkų teatro fondas.
- ³ Z. Raszewski, *Boguslawski*, Warszawa, 1982, s. 138.
- ⁴ *Dzieje teatru narodowego na trzy części podzielone oraz wiadomosc o zyciu slawnych artystow przez W. Boguslawskiego*, Warszawa, 1965, s. 61.
- ⁵ A. Miller, *Teatr polski i muzyka na Litwie*, Wilno, 1936, s. 110.
- ⁶ V. Maknys, *Lietuvių teatro raidos broožai*, Vilnius, 1972, p. 61.
- ⁷ M. Rulikowski, *Teatr Polski na Litwie*, Wilno, 1906, s. 25.
- ⁸ J. Titus, Rys historyczny przestawien teatralnych mianowicie w języku polskim na Litwie, *Wizerunki i rozpraszania naukowe. Poczet nowy drugi*, Wilno, 1841, Nr 19.
- ⁹ *Sesja publiczna Akademji Wileńskiej*, Wilno, 1801.
- ¹⁰ M. Rulikowski, ten pat, s. 38.
- ¹¹ K. Skibinski, *Pamiętniki aktora (1786–1858)*, Warszawa, 1912, s. 92.
- ¹² Wiadomosci krajowe, *Kurjer Litewski*, 1817 m., rugsėjo 21 d.
- ¹³ Wiadomosci krajowe, Wilno, dnia 2 maja, *Kurjer Litewski*, 1823, Nr 53.
- ¹⁴ Teatr amatorski w Wilnie, *Kurjer Litewski*, 1825, dodatek Nr 57, gegužės 15 d.
- ¹⁵ Teatr Wilenski, *Kurjer Litewski*, 1827 m. kovo 25 d.
- ¹⁶ *LMAB RS*, afišų rinkiniai.
- ¹⁷ 1827 m. balandžio 30 d. afiša, *LMAB RS*, afišų rinkiniai.
- ¹⁸ 1827 m. sausio 20 d. afiša, *Teatro, muzikos ir kino muziejus*, afišų rinkiniai.
- ¹⁹ W. Syrokomla, Wincenty Dmochowski, *Kurjer Wilenski*, 1862 m. kovo 2 d., Nr 18.
- ²⁰ Przegląd miejscowy, *Kurjer Wilenski*, 1860 m. vasario 9 d., Nr 12.
- ²¹ Teatr, *Wilenskij Vestnik*, 1865 m. sausio 22 d.
- ²² *Teatro, muzikos ir kino muziejus*, afišų rinkiniai.
- ²³ Vilniaus miesto teatro kontoros ir A. Žameto sutartis, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 44, ap. 1, b. 74, l. 29.
- ²⁴ 1860 m. balandžio 26 d. afiša, *LMAB RS*, afišų rinkiniai.
- ²⁵ M. Rulikowski, ten pat, s. 89.
- ²⁶ 1880 m. sausio 29 d. afiša, *Teatro, muzikos ir kino muziejus*.
- ²⁷ 1880 m. spalio 19 d. afiša, *Teatro, muzikos ir kino muziejus*.
- ²⁸ F. Ruszczyc, *Życie i Dzieło*, Wilno, 1939, s. 37.
- ²⁹ *Goniec Wilenski*, 1909 m. balandžio 15 d.
- ³⁰ F. Hryniewicz, Inscenizacja „Lilly Wenedy“, *Goniec Wilenski*, 1909 m. balandžio 16 d.
- ³¹ *Sny o Piękne, Tygodnik Wileński*, 1911, Nr 9, s. 7.
- ³² Plačiau žr.: Edward Ruszczyc, Ferdynandas Ruščicas – Vilnijos sūnus, *Krantai*, 1992, balandis, gegužė, birželis, p. 24.
- ³³ F. Ruszczyc, ten pat, s. 44.

Helmutas Šabasevičius

THE ARTIST IN VILNIUS THEATRICAL CULTURE

S u m m a r y

In the late 18th and early 19th centuries, successive and sometimes parallel models embodying the creation of theatrical reality existed in Vilnius' theatrical culture: "theater-world", "theater-school", "theater-life", "theater-shrine". The significance of the artist in these models was not the same. Operas based on the stylistics of the late baroque period expressed luxurious visualism and illusion. During the first decades of the 19th century, theater artists strived to reflect the epoch being portrayed by relying on historical

and ethnographic facts. In the mid-19th century naturalistic theater creation tendencies formed. In the end on the 19th and the beginning of the 20th centuries the objective became to free theater from its social functions (informative, educational) and to treat it as an independent art shrine. In the developmental context of this theatrical view created with the artist's help, creations by Konstanty Otoselski, Antoni Smuglewicz, Jan Rustem, Jozef Hilary Glowacki, Vincenty Dmochowski, Albert Žamet, Ferdinand Ruszczyk, Mikalojaus Konstantinas Čiurlionis are reviewed. Attention is drawn to the fact that most artists not only created theater decorations, but also initiated various theater events which noticeably enriched Vilnius' cultural life of that period.